

КОМПОНЕНТИ СИСТЕМИ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ COMPONENTS OF THE SYSTEM OF PRE-TRIAL INVESTIGATION

Циганюк Ю.В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри права та правоохоронної діяльності
Хмельницького інституту
Міжрегіональної Академії управління персоналом

У статті розглянуто актуальні питання теоретико-методологічного дослідження компонентів системи досудового розслідування за Кримінальним процесуальним кодексом 2012 року, що має важливе як теоретичне, так і практичне значення.

Автором визначено, що досудове розслідування містить ряд системних факторів, які можна об'єднати у групи, які фактично співпадають із систематизацією розділів та глав Кримінального процесуального кодексу України. Однак така система наповнюється й іншими нормами кримінального процесуального законодавства.

У статті детально досліджено систему досудового розслідування, яка визначена, як така, що складається з п'яти компонентів: 1) загальні положення досудового розслідування; 2) слідчі розшукові дії та негласні слідчі (розшукові) дії; 3) процесуальні рішення під час досудового розслідування; 4) застосування заходів забезпечення кримінального провадження під час досудового розслідування; 5) особливості досудового розслідування в окремих категоріях проваджень.

При цьому визначено, що кожен компонент складається з окремих елементів. Автор звернув увагу, що саме їх функціональне розташування у структурі основних частин Кримінального процесуального кодексу України інколи потребує редагування.

У підсумку визначено, що компоненти системи досудового розслідування є комплексом норм кримінального процесуального законодавства, які врегульовують підстави (юридичні факти), суб'єктів, об'єкти та зміст такої діяльності, які своєю чергою обумовлюють поняття належної правової процедури під час досудового розслідування. Така система є динамічною, тобто вона розвивається залежно від обставин кримінального провадження та засновується на ч. 1 ст. 26 КПК України, де зазначено, що сторони кримінального провадження є вільними у використанні своїх прав у межах та у спосіб, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України. Також така система є функціональною. Функціональність системи досудового розслідування автор визначає на основі 4 критеріїв: 1) внутрішня взаємодія всередині кожного компонента між його елементами; 2) взаємодія елементів різних компонентів між собою; 3) взаємодія елементів компонентів системи досудового розслідування з іншими системними явищами кримінального процесу; 4) підпорядкованість усіх компонентів одній меті – виконанню завдань кримінального провадження. У статті відзначено, що компоненти системи досудового розслідування заснуються на нормах Кримінального процесуального кодексу України, однак їх згрупування у відносно самостійні частини не співпадає з системою таких норм та є окремим теоретико-правовим явищем.

Ключові слова: система кримінального процесу, досудове розслідування, компоненти системи досудового розслідування, норми Кримінального процесуального кодексу України, функціональна система кримінального процесу.

The article deals with topical issues of theoretical and methodological study of the components of the system of pre-trial investigation under the Criminal Procedure Code of 2012, which is important both theoretical and practical.

The author determined that the pre-trial investigation contains a number of systemic factors that can be grouped into groups that actually coincide with the systematization of sections and chapters of the Criminal Procedure Code of Ukraine. However, this system is also filled with other rules of criminal procedural law.

The article in detail investigates the system of pre-trial investigation, which is defined as consisting of the following components: 1) general provisions of pre-trial investigation; 2) investigative search activities and unspoken investigative (search) actions; 3) procedural decisions during pre-trial investigation; 4) applying measures to ensure criminal proceedings during pre-trial investigation; 5) features of pre-trial investigation in particular categories of proceedings.

It is determined that each component consists of separate elements. The author drew attention to the fact that their functional location in the structure of the main parts of the CPC of Ukraine sometimes needs editing.

Summarizing, it is determined that the components of the system of pre-trial investigation are a set of rules of criminal procedural legislation that regulate the grounds (legal facts), subjects, objects and content of such activities, which, in turn, determine the notion of due process during pre-trial investigation.

Such a system is dynamic, that is, it develops depending on the circumstances of the criminal proceedings and is based on Part 1 of Art. 26 of the CPC of Ukraine, stating that the parties to criminal proceedings are free to exercise their rights within the limits and in the manner provided by the CPC of Ukraine.

Also, this system is functional. The functionality of the pre-trial investigation system can be formulated through: 1) internal interaction within each component between its elements; 2) interaction of elements of different components with each other; 3) interaction of elements of the components of the pre-trial investigation system with other systemic phenomena of the criminal process; 4) all components are subordinated to one goal – to achieve the objectives of criminal proceedings. The author states that the components of the system of pre-trial investigation are based on the rules of the criminal procedural code of Ukraine, but their grouping into relatively separate parts does not coincide with the system of such rules and is a separate theoretical and legal phenomenon.

Key words: criminal procedure system, pre-trial investigation, components of the pre-trial investigation system, norms of the Criminal Procedure Code of Ukraine, functional system of criminal process.

Постановка проблеми. Теоретико-методологічне дослідження компонентів системи досудового розслідування за Кримінальним процесуальним кодексом 2012 року має важливе як теоретичне, так і практичне значення. Зокрема результати такого функціонального аналізу компонентів системи досудового розслідування здатні виявити помилки системного характеру, які можливо усунути шляхом внесення змін у чинне законодавство, а також окремі аспекти помилок при реалізації норм Кримінального процесуального кодексу, що загалом підтверджує актуальність обраної теми для наукового дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі компоненти системи досудового розслідування знаходимо у працях багатьох вітчизняних науковців. Серед них Ю.П. Алєнін, І.В. Гловюк, В.О. Гринюк, М.Л. Грібов, О.В. Капліна, О.П. Кучинська, В.Т. Нор, М.А. Погорельський, Д.Б. Сергєєва, О.С. Старенький, Л.Д. Удалова, М.С. Цуцкірідзе, О.Г. Шило, В.П. Шибіко, О.Г. Яновська та інші. Однак системного аналізу компонентів досудового розслідування в їх взаємозв'язку та повній сукупності не проводилось.

Метою статті є дослідження компонентів системи досудового розслідування як частини кримінального процесу.

Виклад основного матеріалу. Досудове розслідування містить ряд системних факторів, які можна об'єднати у групи, які фактично співпадають із систематизацією розділів та глав Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України). Однак така система наповнюється й іншими нормами кримінального процесуального законодавства. Власне кажучи, систему досудового розслідування можна було би поділити залежно від форм досудового розслідування, однак результатом такого поділу буде типологія форм досудового розслідування, а не його система.

Вважаємо, що система досудового розслідування складається з таких компонентів:

1. Загальні положення досудового розслідування.
2. Слідчі розшукові дії та негласні слідчі (розшукові) дії.
3. Процесуальні рішення під час досудового розслідування.
4. Застосування заходів забезпечення кримінального провадження під час досудового розслідування.
5. Особливості досудового розслідування в окремих категоріях проваджень.

Кожен компонент складається з окремих елементів, на що необхідно звернути окрему увагу, бо саме їх функціональне розташування у структурі основних частин КПК України інколи потребує редагування.

На нашу думку, загальні положення досудового розслідування мають включати у себе компоненти, що передбачені Главою 19 КПК України:

- початок досудового розслідування;
 - форми досудового розслідування (досудове розслідування злочинів і кримінальних проступків);
 - підслідність;
 - об'єднання і виділення матеріалів досудового розслідування;
 - місце проведення досудового розслідування;
 - строки досудового розслідування;
 - розгляд клопотань під час досудового розслідування;
 - ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення;
 - недопустимість розголошення відомостей досудового розслідування (таємниці досудового розслідування).
- Також до складу системи досудового розслідування, зокрема частини, що стосується загальних положень досудового розслідування, необхідно включати:
- кримінальне процесуальне законодавство та сферу його дії;
 - засади кримінального провадження (усі засади кримінального провадження за умови, що під час досудового розслідування до провадження був залучений слідчий суддя);
 - процесуальний статус сторін, суду та інших учасників кримінального провадження;
 - прокурорський нагляд за досудовим розслідуванням;
 - відводи; докази і доказування;
 - фіксування кримінального провадження під час досудового розслідування та під час розгляду слідчим суддею клопотань і скарг;
 - повідомлення під час досудового розслідування;
 - загальні положення процесуальних строків;
 - процесуальні витрати;
 - компенсацію шкоди під час досудового розслідування;
 - пред'явлення цивільного позову під час досудового розслідування.

Вважаємо, що оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування необхідно також віднести до категорій загальних. Адже вони не містять поодиноких норм, які деталізують окремо взятю діяльність під час досудового розслідування, а стосуються комплексу

такого розслідування, усіх питань, які виникають під час його здійснення, а також і до початку досудового розслідування (оскарження відмови у внесенні відомостей в Єдиний реєстр досудових розслідувань).

Також до загальних положень досудового розслідування необхідно віднести зупинення досудового розслідування (підстави та порядок зупинення досудового розслідування після повідомлення особи про підозру; розшук підозрюваного; відновлення досудового розслідування), його закінчення та продовження строку досудового розслідування. Оскільки до загальних положень входить початок досудового розслідування, то логічно припустити, що питання зупинення, закінчення та продовження строку є наслідком початку, а отже, необхідно їх віднести до загальних положень досудового розслідування.

Що ж до другого компоненту, то він має два складових елементи.

Перший – це слідчі (розшукові) дії (загальні вимоги до проведення слідчих (розшукових) дій, допит. Крім загальних вимог, кожна з дій має свої особливості, які потрібно враховувати під час проведення слідства:

- допит свідка, потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні;
- особливості допиту малолітньої або неповнолітньої особи;
- участь законного представника, педагога, психолога або лікаря у слідчих (розшукових) діях за участю малолітньої або неповнолітньої особи;
- пред'явлення особи для впізнання;
- пред'явлення речей для впізнання;
- пред'явлення трупа для впізнання;
- особливості складання протоколу пред'явлення для впізнання;
- проведення допиту, впізнання у режимі відеоконференції під час досудового розслідування;
- загальні положення щодо проникнення до житла чи іншого володіння особи;
- обшук; ухвала про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи;
- виконання ухвали про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи;
- огляд трупа, в тому числі, пов'язаний з експертизою;
- слідчий експеримент;
- освідування особи;
- підстави проведення експертизи;
- порядок залучення експерта;
- розгляд слідчим суддею клопотання про проведення експертизи;
- отримання зразків для експертизи).

Другий елемент – це негласні слідчі (розшукові) дії. Загальні положення визначають підстави для проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Слідчий суддя здійснює розгляд клопотань щодо негласних слідчих (розшукових) дій, дає дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії. При проведенні негласних розшукових дій необхідно враховувати такі фактори:

- строк дії ухвали слідчого судді про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії;
- проведення негласної слідчої (розшукової) дії до постановлення ухвали слідчого судді;
- вимоги до постанови слідчого, прокурора про проведення негласних слідчих (розшукових) дій;
- фіксація ходу і результатів негласних слідчих (розшукових) дій;
- повідомлення осіб, щодо яких проводилися негласні слідчі (розшукові) дії;
- заходи щодо захисту інформації, отриманої в результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій;
- заходи щодо захисту інформації, яка не використовується у кримінальному провадженні;

– використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій у доказуванні та інших цілях або передавання інформації.

Негласні слідчі дії, під час проведення яких відбувається втручання у приватне спілкування, діляться на декілька різновидів:

- аудіо-, відеоконтроль особи;
- накладення арешту на кореспонденцію;
- огляд і виймка кореспонденції;
- зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж;
- зняття інформації з електронних інформаційних систем;
- фіксація та збереження інформації, отриманої з телекомунікаційних мереж за допомогою технічних засобів та в результаті зняття відомостей з електронних інформаційних систем;
- дослідження інформації, отриманої при застосуванні технічних засобів).

Існують також інші види негласних слідчих (розшукових) дій: обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи; установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу; спостереження за особою, річчю або місцем; моніторинг банківських рахунків; аудіо-, відеоконтроль місця; контроль за вчиненням злочину; виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації. У загальних положеннях названі засоби, що використовуються під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій; обґрунтовано негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження; використання конфіденційного співробітництва.

При цьому часто практики та й теоретики піддають сумніву залучення експерта у розумінні того, що це слідча (розшукова) дія. Критично оцінюючи такий факт, необхідно навести аргументи за і проти, для того щоб з'ясувати, чи є місце залученню експерта у компоненті слідчих (розшукових) дій (далі – С(Р)Д). Суть відмінностей у тому, що С(Р)Д, як правило, слідчий здійснює самостійно або доручає їх проведення відповідним оперативним підрозділам, а при залученні експерта видається процесуальний документ – постанова. До жовтня 2019 року слідчий (прокурор) складав клопотання, а рішення про залучення експерта під час досудового розслідування приймав слідчий суддя. Сама ж експертизу проводить експертом або експертна установа. Водночас слідчі, як правило, участі в проведенні експертизи не беруть. Існують випадки, коли слідчі можуть бути задіяні у дослідній частині проведення експертизи. Автору такі випадки відомі з власної практики та досліджень О.В. Кравчука і Ю.В. Циганюка [1, с. 351–353]. Однак якщо слідчий присутній при проведенні експертизи, то відсутня його самостійність у такій процесуальній діяльності. Вона проявляється лише у прийнятті рішення про необхідність проведення судової експертизи та її видів, а також у переліку питань, які ставляться експерту, та виборі експертної установи або судового експерта в межах його компетенції, а також прийнятті рішення про відкликання постанови про залучення експерта, видання коригуючої постанови тощо.

У той же час чинне законодавство передбачило ще одну істотну відмінність, яка відрізняється від загальних положень про С(Р)Д: можливість залучити експерта чи експертну установу стороною захисту, а також слідчим суддею. Інші слідчі (розшукові) дії стороною захисту здійснити не може. Слідчий суддя може санкціонувати обшук та огляд житла чи іншого володіння особи. Значимо, що потерпілий також не включений до поняття сторона кримінального провадження і дещо дискримінується за можливістю подати як процесуальне джерело доказів висновок експерта, який отриманий ним на підставі договору.

Норма закону, яка зобов'язує слідчого або прокурора забезпечити проведення експертизи у випадках, що передбачені ч. 2 ст. 242 КПК України, також обмежує самостійність слідчого в його процесуальній діяльності, що є нетиповим при проведенні інших С(Р)Д.

Спільним між С(Р)Д та залученням експерта є вимоги, передбачені у ч. 1 ст. 223 КПК України, які означають, що слідчі (розшукові) дії спрямовані на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні. Підставами для проведення слідчої (розшукової) дії є наявність достатніх відомостей, які вказують на можливість досягнення її мети (ч. 2 ст. 223 КПК України) [2].

Що ж до положень ч. 3 ст. 223 КПК України, згідно з якою слідчий, прокурор вживають належних заходів для забезпечення присутності під час проведення слідчої (розшукової) дії осіб, чий права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені, то це здебільшого стосується судово-медичної експертизи живих осіб. Відносно того, що перед проведенням слідчої (розшукової) дії особам, які беруть у ній участь, роз'яснюються їх права і обов'язки, передбачені КПК України, а також відповідальність, установлену законом, то більшість постанов про призначення експертиз містять лише інформативне попередження про кримінальну відповідальність експерта за завідомо неправдивий висновок та відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків.

Також спільним є те, що передбачено у ч. 8 ст. 223 КПК України, зокрема, що слідчі (розшукові) дії не можуть проводитися після закінчення строків досудового розслідування, крім їх проведення за дорученням суду у випадках, передбачених частиною третьою статті 333 КПК України [2].

З цього випливає висновок, що виокремити норми про залучення експерта чи експертної установи у кримінальному провадженні в окрему главу можливо. Змістовно це може бути глава 20-1, адже відмінності об'єкта, суб'єктів та змісту залучення експерта чи експертної установи дозволяють вести мову про виділення окремих груп норм, які регулюють таку діяльність під час досудового розслідування.

Ще одним компонентом системи досудового розслідування є процесуальні рішення під час досудового розслідування. Це зокрема постанови та обвинувальний акт (згідно ч. 3–4 ст. 110 КПК України).

Виникає одне теоретико-практичне запитання про те, чи можна вважати повідомлення про підозру процесуальним рішенням. Скоріше так, ніж ні. Обґрунтування наступне. Так ч. 1 ст. 276 КПК України встановила, що повідомлення про підозру обов'язково здійснюється в порядку, передбаченому ст. 278 цього Кодексу, у випадках:

- 1) затримання особи на місці вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після його вчинення;
- 2) обрання до особи одного з передбачених цим Кодексом запобіжних заходів;
- 3) наявності достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення [2].

Вказані випадки є підставами для прийняття рішення про повідомлення про підозру органом досудового розслідування та прокурора, а також його змістовно наповнюють. Саме повідомлення про підозру тягне за собою процесуальні наслідки, як і будь-яке процесуальне рішення. Тому доцільно його розуміти таким та внести зміни до ст. 110 КПК України, визначивши повідомлення про підозру процесуальним рішенням.

Окрім того, враховуючи положення ст. 292 КПК України, до процесуальних рішень також необхідно віднести клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру і клопотання прокурора про звільнення від кримінальної відповідальності.

Адже згідно з тлумаченням у словнику слово «рішення» означає:

1. Дія за значенням рішати, рішити... Результат цієї дії.
2. Вирок суду, постанова, розпорядження якої-небудь організації, зборів і таке інше.
3. Продуманий намір зробити що-небудь, якимось вчинити.
4. Спосіб вирішення, зображення, подання, розв'язання чого-небудь [3, с. 581].

Прийняття рішень у психології розглядається як центральний етап переробки інформації на всіх рівнях психічної регуляції в системі цілеспрямованої діяльності людини й найбільш узагальнено визначається як формування дій та операцій, що знижують вихідну невизначеність проблемної ситуації [4, с. 6].

Узагальнюючи все вище сказане, процесуальне рішення під час досудового розслідування необхідно розуміти як підсумковий результат оптимального вирішення альтернатив, що виникають під час процесуальної діяльності слідчого (прокурора) та є їх результатом, право на прийняття якого та порядок передбаченні чинним кримінальним процесуальним законодавством. Таким чином, вище наведені клопотання необхідно також вважати процесуальними рішеннями.

Наступний системний компонент досудового розслідування – це застосування заходів забезпечення кримінального провадження під час досудового розслідування. Сюди відносимо загальні правила застосування заходів забезпечення кримінального провадження та види заходів забезпечення кримінального провадження; заходи забезпечення кримінального провадження, окрім запобіжних заходів та затримання (виклик слідчим, прокурором, судовий виклик і привід; накладення грошового стягнення; тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом; відсторонення від посади; тимчасовий доступ до речей і документів; тимчасове вилучення майна; арешт майна); запобіжні заходи та затримання особи (загальні положення про запобіжні заходи; особисте зобов'язання; особиста порука; домашній арешт; застава; тримання під вартою; затримання особи без ухвали слідчого судді, суду та затримання особи за ухвалою слідчого судді, суду).

Особливості досудового розслідування в окремих категоріях проваджень як компонент системи включають до себе особливості спеціального досудового розслідування; досудового розслідування кримінальних проступків; провадження на підставі угод; у формі приватного обвинувачення; щодо окремої категорії осіб; щодо неповнолітніх; щодо застосування примусових заходів медичного характеру; провадження, яке містить відомості, що становлять державну таємницю; провадження на території дипломатичних представництв, консульських установ України, на повітряному, морському чи річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні; окремі положення міжнародного співробітництва під час кримінального провадження та особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або в районі проведення антитерористичної операції.

Висновки. Компоненти системи досудового розслідування є комплексом норм кримінального процесуального законодавства, які врегульовують підстави (юридичні факти), суб'єктів, об'єкти та зміст такої діяльності, які своєю чергою обумовлюють поняття належна правова процедура під час досудового розслідування. Така система є динамічною, тобто вона розвивається залежно від обставин кримінального провадження та засновується на положеннях ч. 1 ст. 26 КПК України, де зазначено, що сторони кримінального провадження є вільними у використанні своїх прав у спосіб та у межах, передбачених КПК України, а також така система є функціональною. Функціональність системи досудового розслідування можна визначити як: 1) внутрішню взаємодію всередині кожного компонента між його елементами; 2) взаємодію елементів різних компонентів між собою; 3) взаємодію елементів компонентів системи досудового розслідування з іншими системними явищами кримінального процесу; 4) підпорядкованість усіх компонентів одній меті – виконанню завдань кримінального провадження.

Компоненти системи досудового розслідування засновуються на нормах Кримінального Процесуального кодексу України, однак їх згрупування у відносно самостійні частини не співпадає з системою таких норм та є окремим теоретико-правовим явищем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кравчук О.В., Циганюк Ю.В. Аспекти правового регулювання присутності учасників кримінального провадження під час проведення судових експертиз. *Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи*: матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. Київ, 24 листопада 2017 р. У 2 ч. [редкол.: В.В. Черней, С.С. Чернявський, Л.Д. Удалова та ін.]. Київ : Національна академія внутрішніх справ, 2017. Ч. 1. С. 351–35.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2013, № 9–10, № 11–12, № 13, ст. 88 Документ № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n1180>.
3. Словник української мови: в 11 томах. Том 8, 1977. Ст. 581. URL: <http://sum.in.ua/s/rishennja>.
4. Помиткіна Л.В. Психологія прийняття особистістю стратегічних життєвих рішень : монографія. Київ : Кафедра, 2013. 381 с.